

Goethe, Faust ve İslamiyet

ALTAN ALPEREN

*Ne budalaca herkesin keyfince
kendi fikirlerini yüceltmesi!
Şayet İslam, Tanrı'ya tevekkül demekse,
Hepimiz İslam içinde yaşar ve ölürüz.¹
Goethe*

1. Türkçe'de Goethe ve Faust'un Ortaya Çıkışı

Türkiye'de Goethe ve Faust'un tarihçesi, Türklerin 19. yüzyılda Batı edebiyatıyla tanışmasıyla başlar. 1839'da Tanzimat'la birlikte başlayan Osmanlı Devleti'nin modernizasyonu sürecinde Avrupa'nın teknoloji, bilim, kültür ve edebiyat dünyasına büyük bir ilgi doğdu. O dönemde Avrupalı ve bilhassa da Fransız yazarların çok sayıda eseri Türkçe'ye çevrildi. Faust'un ilgi çekmesi de yine 19. yüzyılın sonlarına doğru rastladı. Faust ile ilgili ilk tespitler, 1886'da Namık Kemal tarafından yazılmış bir mektupta görülmektedir.² Daha sonra Goethe ve Faust, edebiyat çevrelerinin dışında uzun bir süre toplumun ilgisi dışında kaldı. Çünkü Türk toplumu, savaşlar, huzursuzluklar, siyasî ve sosyal problemler yüzünden edebiyatla ilgilenen vakit bulamadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı olan 19. yüzyıl, siyasî kargaşa ve istikrarsızlıkla geçti. Osmanlı Devleti, 1912 yılında Balkan Savaşı'na, ar-

dından İmparatorluğun çöküşünü ve sonunu hazırlayan Birinci Dünya Savaşına (1914–1918) katıldı. Osmanlı'nın yenilgisinden sonra Türkler, 1919–1922 yılları arasında Bağımsızlık Savaşı verdiler. Nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te ilanı ve yeni rejimin istikrara kavuşmasıyla Türk toplumu, savaş ve siyasî çalkantılardan kurtularak rahat bir nefes alabildi. 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki bu korkunç savaş, yıkım ve dönüşümler, Türk toplumunda büyük yaralar açtı. Bu yüzden Goethe ve Faust, 1886'dan 1930'lu yılların başına kadar Türkçe'de edebiyatçıların dışında pek fazla tanınmadı. Onların asıl üne kavuşmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te ilanından sonraki yıllarda oldu. 1932'de Goethe'nin 100. ölüm yıldönümü Türkiye'de ona ve Faust'a olan ilgiyi bir kez daha artırdı.³ Oysa Alman şairinin 1982 yılındaki 200. doğum yıldönümü Türkiye'de Goethe yılı olarak ilan

Nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te ilanı ve yeni rejimin istikrara kavuşmasıyla Türk toplumu, savaş ve siyasî çalkantılardan kurtularak rahat bir nefes alabildi. 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki bu korkunç savaş, yıkım ve dönüşümler, Türk toplumunda büyük yaralar açtı.

edildiği halde, o yılki kutlamalar, 1949 yılındaki kutlamalarla kıyaslandığında oldukça sönük geçti. 1950'den sonra Goethe'nin eserlerinin Türkçe'ye çevirilerinde bir durguluk dönemine girildi. 1960'ın başında yeni Faust çevirileriyle bu durgunluk yerini yükseliş trendine bıraktı. Her yazarın şöhretinde görülen bu iniş ve çıkışlar, günümüze kadar süregelmektedir. Son yıllarda Goethe'nin eserlerinden çok sayıda çeviriler yapılmış olsa bile Goethe'nin tüm eserlerinin Türkçe çevirileri hala yapılamadı.

2. Türkiye'deki Goethe Araştırmaları ve Faust Çevirileri

Türkiye'deki Goethe araştırmaları 7 grupta toplanabilir. Bunlar, Goethe çevirileri, Goethe biyografileri, Goethe'nin hakkında yazılmış kaynaklar,

mukayeseli çalışmalar, Goethe'nin tiyatro eserlerinin sahnede temsili, Goethe bibliyografyaları ve onun adına düzenlenmiş konferans, sempozyum, sergi gibi faaliyetlerdir.

Goethe'nin Faust'u özellikle Cumhuriyet döneminde çok defa farklı çevirmenler tarafından Türkçe'ye çevrildi. Onun tiyatro eserleri arasında en çok dilimize tercüme edileni Faust'tur.⁴ İlk Faust çevirisi, 1904 yılında Azerbaycan Bakü'de Füyuzat adlı bir dergide çıkar. Hüseyinzade Ali Bey, Faust'un birinci bölümündeki "İthaf" adlı parçanın Türkçe çevirisini yayınladı.⁵ 1926'da Galip Bahtiyar, Türkiye'de Faust'un kitap halindeki ilk çevirisini çıkarır. Goethe'nin 1932'deki 100. ölüm yıldönümü, eserlerine ve özellikle Faust'a olan ilgiyi yeniden canlandırdı. Farklı dergilerde Faust hakkında muhtelif yayın ve araştırmalar çıktı. Bunlar arasında Orhan Saadettin'in Faust'taki felsefi anlayış ile ilgili makalesi oldukça önemlidir.⁶

1935 yılında Seniha Bedri Göknül, Paul Mederow'un "Goethe'nin Dr. Faust Oyunu" adlı sahne uyarlamasını Türkçe'ye çevirmişti. Bu çevirinin önemi, Faust'un Türkiye'de ilk temsilinin yolunu açmasından geliyordu. Bu çevirinin yayınlanmasından hemen sonra Faust piyesi, 1936'da Muhsin Ertuğrul tarafından İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. Böylece eseri Türk halkı tanımış oldu. 1939 yılında Türk Millî Eğitim Bakanlığı, en iyi Faust tercümesini yayınlama kararı aldı ve bu amaçla resmî bir yarışma düzenledi. Millî Eğitim Bakanlığı'nın çeviri yarışmasını 1940 yılında Recai Bilgin kazandı. Bilgin'in Faust I çevirisi, 1940 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın Alman Klasikleri dizisinin 1 numaralı eseri olarak yayınlandı. 1942'de Burhanettin Batıman, "Goethe - Faust I. Kısımın Tahlil ve Tefsiri" adlı kitabı çıkardı. Bu, o zamana kadar yayınlanan en kapsamlı Faust incelemesidir.⁷ Yine aynı yıl, Melahat Özgü "Türkçe'de Faust" adlı bir makale yayınladı.⁸ Bu bilimsel çalışmalar, Faust temasıyla akademik düzeyde meşguliyetlere hız kazandırdı. Faust'un 1. Bölümünden sonra 2. Bölümüne olan ilgi artınca Millî Eğitim Bakanlığı, 1943 yılında Faust'un 2. Bölü-

münü yine Recai Bilgin'e tercüme ettirdi. Alman Klasiklerinin 5. eseri olarak çıkan bu tercüme, en iyi Faust çevirilerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁹ Bu arada Faust piyesi ikinci defa Karl Ebert'in rejisi altında Ankara Devlet Tiyatrosu tarafından sahneye kondu. Faust rolünü üstün bir oyun sergileyen ünlü oyuncu Cüneyt Gökçer oynadı. Ankara seyircisi Faust oyununu çok beğendi.¹⁰ 1949 yılında Alman şairinin doğumunun 200. yıldönümü, bütün dünyada ve Türkiye'de "Goethe Yılı" olarak kutlandı. Yıldönümü münasebetiyle Türk edebiyat dünyasında Goethe ve eserleri yeniden keşfedildi. Bunların yanısıra Türkiye'de 1949 yılının Ağustos ayı, "Goethe Ayı" olarak ilan edildi. O ayda şairin anısına konferans ve kutlamalar yapıldı. İstanbul'da bu vesileyle kitap ve fotoğraf sergileri açıldı. Sergide Goethe'nin tüm çevirileri, ziyaretçilerin ilgisine sunuldu. 15 yıldır ilk temsilini daima Shakespeare ile başlatan Türk Devlet ve Şehir Tiyatroları, 1949 yılında bu geleneğini bozarak sahnelerini ilk defa Faust dramasıyla açtı. O yıl Faust, Türk Radyolarından da dinleyicilere aktarıldı.¹¹ Bütün bunlar, o dönemde Türkiye'de Goethe ve eserlerine ne kadar ilgi duyulduğunun işaretidir. Türkiye'de 1949 yılı, Goethe için şöhratinin zirvesiydi. Gazete ve dergiler, onun hayatı, sanatı ve eserlerinden söz ediyordu. Aynı yıl, Burhanettin Batıhan'ın Goethe'nin Faust II'sini tahlil edip yorumlayan kitabı çıktı. 1950'de Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisinde Melahat Özgü'nün Faust hakkındaki bilimsel makalesi yayınlandı. Ondan sonra Türkçe yayınlar arasında Faust'u hatırlatan bir yazıya on yıl boyunca rastlanmadı. Anlaşılan artık Faust'a fazlasıyla doyunmuştu. Bu on yıllık yayın "molası", 1960 yılında Sadi İrmak'ın Faust çevirisiyle bitmiş oldu. Daha sonra Faust, 1965, 1983, 1999, 2000, 2002 ve 2005'te farklı çevirmenlerce yeniden Türkçeleştirildi. Buradan çeviri faaliyetlerinin ve konunun cazibesinin hiçbir zaman bitmeyeceği anlaşılıyor.

1984'te Nedret Pınar 1900–1983 Yılları Arasında Türkçede Goethe ve Faust Tercüme Üzerinde Bir İnceleme adlı bir doktora tezi yazdı. Üç bö-

lümünden oluşan bu çalışmada, 1900'den 1983'e kadar Türk dilinde çıkan Goethe ve Faust yayınları incelenmiştir. Çevirmen, eleştirmen ve edebiyatçıların Faust konusunu Türk diline kazandırmak için gösterdikleri olağanüstü çaba, şüphesiz her türlü takdirin üzerindedir. Ancak unutulmamalıdır ki Faust gibi önemli, bir o kadar da zor ve ağır bir eseri aslına sadık ve serbest bir şekilde başka bir dile aktarabilmek, herkesin harcı değildir. Çeviride eserin anlamı, özgünlüğü ve üslup bozulmamalıdır. Ancak o zaman yazarın fikir üretmedeki dehası, gelecek kuşaklara mal olabilir.

Bazı çevreler, Goethe'nin İslam dinine geçmiş olduğunu iddia ederken, başkaları onun İslamiyet'e olan ilgisini onun liberal, hoşgörülü ve evrensel bir anlayışa sahip olmasına bağlamaktadır. Avrupa'da yaşayan bazı İslamî cemaatler, işi daha da ileri götürerek onun düpedüz Müslüman olduğunu dünyaya ilan edebiliyorlar.

3. Goethe ve İslamiyet

Goethe'nin İslam dünyasına yönelik araştırmalarına işaret eden "Goethe ve İslamiyet" konusunda Müslüman çevrelerde çok spekülasyonlar yapılmaktadır. Bazı çevreler, Goethe'nin İslam dinine geçmiş olduğunu iddia ederken, başkaları onun İslamiyet'e olan ilgisini onun liberal, hoşgörülü ve evrensel bir anlayışa sahip olmasına bağlamaktadır. Avrupa'da yaşayan bazı İslamî cemaatler, işi daha da ileri götürerek onun düpedüz Müslüman olduğunu dünyaya ilan edebiliyorlar. Örneğin Goethe'nin yaşadığı Weimar'daki Müslüman cemaatin dinî lideri, İnternetteki web sayfasında Goethe'nin Müslüman olduğuna "şahitlik" ettiğini "resmen" açıklıyor.¹² Bu iddialar, -onları kabul edelim veya etmeyelim- büyük şahsiyetlerin ölümünden sonra bile insanlığın ortak kültür mirası olarak benimsediklerini göstermektedir. Özellikle günümüzde İslam ve Batı Dünyası arasında bir medeniyetler çatışmasından söz edilirken Goethe gibi dünyaya açık insanları gittikçe daha

çok arıyoruz. Goethe, Batı dünyasına İslam dünyasını tanıtmada bir köprü görevi gören öncü fikir adamlarından biridir. Almanya'da da Goethe'nin İslam dünyasına olan ilgisi akademik çalışmaların bir konusu olmuştur. Bu konuda Katharina Mommsen'in Goethe ve İslamiyet adlı kitabı örnek gösterilebilir. Goethe'nin İslam dünyasıyla olan ilişkisini en ince ayrıntılarına kadar ele alan Mommsen, kitabında şu konulara yer vermiştir: Goethe'nin Hz. Muhammed'e olan hayranlığından tasavvuf şairi Hafız'a ithaf ettiği Doğu-Batı Divanı'ndaki çalışmalarına kadar... Goethe'nin kendisine "ikiz kardeş" seçtiği İranlı şair Hafız'ın geç keşfedilmesi de eserin konularından biri. Goethe'nin tutkuyla ilgilendiği bir diğer mesele de Kuran-ı Kerim'di. Mommsen'in kitabının özeti ve sonucunu, Goethe'nin şu dörtlüğünde gizlidir:

Şairin tasavvuf edebiyatıyla tanışmasından sonra Goethe için İslamiyet, Tanrı'ya teslimiyet ve tevekkül anlamına gelmiştir. Kuşkusuz İncil'i de çok iyi bilen Goethe, ondaki dil sanatına saygı duyuyor, Luther'in Almanca İncil çevirisini övüyordu. Fakat Kuran-ı Kerim onun din anlayışına daha yakındı.

"Doğu Tanrı'nındır!

Batı Tanrı'nındır!

Kuzey ve Güney

O'nun Elinde huzur içindedir"¹³

Bu dörtlük, Goethe'nin ilahî birlik ve hiyerarşiye olan inancının ve kafasındaki barış programının eseridir. İlk iki dize Kur'an'dan bir alıntıdır: "Onlara de ki: Doğu ve Batı Allah'ındır."¹⁴

Goethe, 1816 yılında Morgenblatt gazetesinde Doğu-Batı Divanı adlı şiir koleksiyonunun çıktığını şöyle ilan eder: "Şair kendisini bir seyyah olarak görmektedir. Doğu diyarına vardı bile. Şair, Doğu'nun adetleri, ahlak anlayışı, dinî fikir ve görüşlerinden sevinç duyuyor, hatta bizzat kendisinin Müslüman olduğuna dair şüpheleri reddetmiyor."¹⁵ Batı dünyasının İslam kültürü hakkındaki topyekün cehaletinden dolayı Goethe 140 sayfa tutan Araştırmalar ve Notlar adlı bölümü yazarak

kendi ifadesiyle "Doğu dünyasının daha iyi anlaşılması" için şiir koleksiyonunun sonuna ekliyor. Bu çalışmasıyla şair "bazı büyük, güzel ve iyi şeylerin" Ortadoğu coğrafyasından Batı'ya ulaştığını ve bunların her geçen gün daha da artmasının umulduğunu vurgulamak ve böylece dikkatleri İslam dünyasına çekmek istemiştir.¹⁶ Sanatçının vicdanından gelen ve İslam alemi için söylenen böylesine iyi niyetli sözlere günümüzün Batı medyasında hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Bugünkü Avrupa medyasına baktığımızda Avrupalıların bilinçaltında yatan ilkel korkunun temelinde İslamiyet'in oraları fethedeceği ve hakim olacağı endişesi vardır. Yine "Türklerin Viyana kapılarına dayanması", Avrupa kültüründe derin izler bırakan bir psikolojik travmadır. Bütün bunlar, Avrupa'da İslam alemi müsteşriklerin dışındaki halk kitlelerinin pek tanımadığını göstermektedir. Bir İslam büyüğünün söylediği gibi kişi bilmediğinin düşmanıdır. Cehalete dayalı korkular aynı zamanda düşmanlığı besliyor. Doğu-Batı Divanı, Goethe'nin İslamiyet ve Arap Edebiyatına vukufiyetinin bir göstergesidir. Şairin tasavvuf edebiyatıyla tanışmasından sonra Goethe için İslamiyet, Tanrı'ya teslimiyet ve tevekkül anlamına gelmiştir. Kuşkusuz İncil'i de çok iyi bilen Goethe, ondaki dil sanatına saygı duyuyor, Luther'in Almanca İncil çevirisini övüyordu. Fakat Kuran-ı Kerim onun din anlayışına daha yakındı. Şayet Goethe bir keresinde kendisini şaka yollu "Müslüman" olarak nitelendirmiş olsa bile, buradan hareketle bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi hemen Goethe müslümanlığı seçmiş şeklinde bir yargıya varmak lazım. Goethe Kur'an'da daha çok dünya ve hayata olumlu bakan, dünya ve hayatı kolaylaştıran bir inanç sistemi bulduğuna inanıyordu. Onun Kur'an-ı Kerim'e karşı müspet bakışı şu dizelerde hissedilmektedir:

"Kur'an ezeli midir, değil midir?

Bunu sormam...

Onun kitapların kitabı olduğuna

Müslümanlık icabı inanırım."¹⁷

Goethe'nin de belirttiği gibi Kuran-ı Kerim, Müslümanların inancına göre kitapların anasıdır. Müslümanlar buna İslam'ın şartı olarak iman ederler.

Goethe, Jena'da Doğu-Batı Divanı üzerinde çalışırken müsteşrik (Orientalistik) profesörleri Paulus, Lorschach ve Kosegarten ona Arapçanın okunuşunu ve yazılışını çalıştırdılar. Arapça elyazmalarını ve Kur'an'ı inceledikten sonra Goethe, Arapça öğrenmeye büyük bir merak sardı. Öyle ki kendi eliyle kısa Arapça duaları yazarak kopyalıyor ve bu arada Arap dilini şöyle niteliyordu: "Belki hiçbir dilde fikir, söz ve yazı doğuştan böylesine orijinal bir halde bir arada vücut bulmamıştır."¹⁸ Bu yüzden Doğu-Batı Divanı'nın baş tarafına "Doğu Divanının Batılı Yazarı" anlamına gelen Arapça bir başlık koymuştur. Bu Arapça başlığın anlamı İranlı şair Hafız'a Goethe'nin bir cevabı olarak yorumlanmaktadır. Zira Hafız, yazdığı divanın Doğulu yazarıdır. Goethe kendisine ait bir divanla Hafız'a bir karşılık vermek istemiştir. Goethe, İslam şairi Hafız'ın fikir dünyasından etkilenerek ilham almıştır. Doğu-Batı Divanı'nın doğusunu işte bu etkilenmeye borçluyuz. Goethe'nin Müslümanlarca sevilip takdir edilmesi, sadece Kur'an hakkında sarf ettiği güzel sözlerle açıklanamaz. Bunun bir başka nedeni, belki de Kur'an'ın bazı surelerini Almanca'ya tercüme etmeye çalışmış olmasıdır. Henüz şairliğinin başlangıcında bile İslamiyet konusunda övgü dolu sözler sarf etmiştir. Özellikle de İslam'ın barış anlamına gelmesi onu çok etkilemiştir. "Eğer İslam, Tanrı'ya tevekkül etmekse, hepimiz İslam içinde yaşar ve ölürüz." sözleriyle Goethe, İslamiyet'e karşı duyduğu canlı ilginin en yüksek derecesini şiirselleştirmiştir. Yine şaire göre en üstün dünya görüşü, varoluşta Tanrı'nın tek ve bir olduğuna prensip olarak inanmaktır. Hz. Muhammed'in bütün başarı ve kazanımlarını Kur'an'daki şu hitaba bağlıyordu: "De ki, tek olan Allah'tan başka ilah yoktur ve kurtuluşunu O'nda ara."¹⁹ Allah'ın bu ayetlerini Goethe manzum hale getirmiştir:

"Ve böylece Hakkın tezahür etmesi lazım,
Ki bunu Muhammed de başarmıştır.
Sadece Vahdet kavramıyla
Herkesi apaçık yenmiştir."²⁰

İslam hakkında asılsız önyargıların yaygın olduğu o dönemin Avrupa'sında Goethe, İslam dininin

peygamberine karşı ilgi duyuyordu. Bu ilgisini Doğu-Batı Divanı'nında şöyle açıklamıştır: "O bir peygamberdir, şair değildir. O yüzden onun Kur'an'ı, ders veya eğlence olsun diye yazılmış beşerî bir kitap olarak değil, ilahî bir kanun olarak anlaşılması lazım."²¹ Goethe'nin medenî cesaretle dile getirdiği bu sözler, Müslümanların iman esaslarından biridir. Goethe, bir keresinde de İslam Peygamberi'ni "Yaratılmışların Efendisi"²² olarak nitelendirmiştir. Bu benzetme, Müslümanların

Arapça elyazmalarını ve Kur'an'ı inceledikten sonra Goethe, Arapça öğrenmeye büyük bir merak sardı. Öyle ki kendi eliyle kısa Arapça duaları yazarak kopyalıyor ve bu arada Arap dilini şöyle niteliyordu: "Belki hiçbir dilde fikir, söz ve yazı doğuştan böylesine orijinal bir halde bir arada vücut bulmamıştır."

Peygamber'in sıfatı olarak kullandıkları "Fahr-i Kainat", "Kainatın Efendisi" kavramlarının Almanca tercümesidir. Burada Hz. Muhammed'in İslam ontolojisindeki yeri özetlenmektedir. Kainatın Efendisi terimi, tasavvuftaki "Nur-u Muhammedî" inancından doğmuştur. Tasavvufa göre Allah, kendi ezeli nurundan önce Hz. Muhammed'in ruhunu yarattı. Bu yüzden Hz. Muhammed, dünya yaratılmadan önce Allah'ın nurundan yarattığı ilk varlıktır.²³ Goethe'nin İslam'ı Batı'ya tanıtmayı, Almanya'daki şarkiyat araştırmalarına ve oluşan yeni düşünce akımlarına yavaş yavaş tesir ediyordu. Goethe'ye göre Kur'an'ın ikinci ve en büyük suresi olan Bakara suresi, onun asıl önemli bölümünü teşkil ediyordu. Daha sonra Kur'an hakkında şu görüşlere yer vermiştir: Emir ve yasakların ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi, Yahudi ve Hıristiyan dinlerine ait eşsiz hikayeler, her türden çoğaltmalar, sınırsız totoloji ve tekrarlar, bu kutsal kitabın temelini oluşturuyor. Ona her yaklaştığımızda, nefsimizi daima yeniden tiksindiriyor, sonra cezbediyor, hayrete düşürüyor ve sonunda saygı duy-

maya zorluyor. (...) Kur'an'ın temel amacı şuydu: O dönemde çok sayıda halkın yaşadığı Arabistan'da hakim olan üç farklı dinin çoğunlukla karışık ve bir arada günü gününe yaşayan, çobansız ve rehbersiz yolunu şaşırılmış mensupları vardı. Bunların da en büyük kısmı putperest, geri kalanları da son derece yanlış ve rafizi bir imana sahip Yahudi veya Hıristiyanlardı. Kur'an, bütün bu insanları mutlak kudretiyle her şeyi yaratan bir, ezeli ve görünmeyen Tanrı'nın bilinmesi için birleştirmeyi ve hepsini Tanrı'nın peygamberi ve elçisi olarak Hz. Muhammed'e itaat ettirmeyi amaçlıyordu..."²⁴ Goethe'nin bu sözleri, İslam'ın Arabistan'da doğuşunun özetidir. Onun İslam kültürünü bilmesi, ona saygı duyması, İslamî çevrelerde sevilmesinin sebebidir. Belki de eserlerinin Müslümanlar arasında ilgi görmesinin nedenlerinden biri de burada yatıyor.

Kur'an'ın temel amacı şuydu: Kur'an, bütün bu insanları mutlak kudretiyle her şeyi yaratan bir, ezeli ve görünmeyen Tanrı'nın bilinmesi için birleştirmeyi ve hepsini Tanrı'nın peygamberi ve elçisi olarak Hz. Muhammed'e itaat ettirmeyi amaçlıyordu...

4. Faust ile Türk-İslam Kültürü Arasında Ortak Motifler

Faust temasının Türk kültüründe ilgi görmesinin nedeni, belki de o eserde Hıristiyan ve İslam kültürünün ortak özelliklerinin yer almasındandır. Faust'taki bazı Hıristiyan motifler, Türk okurlar tarafından öteki, yabancı ve bilinmez olarak algılanmıyor, bilakis tanıdık, bildik ve akraba kavramları olarak benimseniyor. Örneğin Faust'ta geçen Tanrı'nın kadiri mutlak oluşu, melekler, elçiler, şeytan, cennet, cehennem gibi kavramlar, semavî dinlerin ortak aksesuarlarıdır.

İslam, Museviliği ve Hıristiyanlığı kendinden önce Allah tarafından insanlara indirilmiş kutsal dinler olarak tanımaktadır. Yine Tevrat ve İncil, Müslümanlarca Allah kelamı olarak kabul edilmekte-

dir. Ne var ki İslam inancına göre onların asıl nüshalarından günümüze hiçbir şey gelmemiştir. Nitekim Kur'an, Yahudi ve Hıristiyanların Eski ve Yeni Ahidi tahrif ettiklerini söylemektedir: "Tevrat ve İncil'i bilen Ehlikitap, yani Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah'ın Hz. Muhammed'in peygamber olarak geleceğini bildiren daha önceki vahiylerini tahrif ederek bunu gizlememeleri konusunda uyarılmaktadır. Onlar bu gerçeği örtmelerinden dolayı küfürle suçlanmaktadır."²⁵

Yine şeytanın yanısıra meleklerle cinler, her üç semavî dinin ortak kültürüdür. Bundan dolayı Faust'ta şeytanı sembolize eden Mefisto figürü, bizde yabancı bir kültürün parçası olarak algılanmıyor. Faust oyunundaki Mefisto'nun rolü, İslam'daki şeytanın fonksiyonuyla nispeten benzerlikler taşır. Oyunun Prolog bölümünde Tanrı, Mefisto'yu Faust'a musallat eder. Burada amaç, insanın ahlakî ve psikolojik açıdan gelişmesini sağlamaktır. Böylece Mefisto'nun etkisi altına sokulan Faust, kendi aklını ve zekasını kullanmayı, daha yüce manevî değerlere erişmek için çaba göstermeyi öğreniyor. İslam'da Allah, şeytan vasıtasıyla insanı imtihan eder, kul da şeytandan Allah'a güvenip sığındır. Şeytan, insanın tekamülü için lazımdır. "Gökyüzünde Mukaddime" bölümünde rol alan Cebrail, Mikail ve İsrail, Hıristiyan ve İslam dinlerinin ortak paydasıdır: "Allah'ın, meleklerinin, elçilerinin, Cebrail ve Mikail'in düşmanı olanın vay haline!"²⁶ Her iki dinin bir başka ortak özelliği Goethe'nin eserinde meleklerin Tanrı'yı tesbih etmeleri, O'nu yüceltip övmeleridir.²⁷ İslam'a göre melekler Allah'ın elçileri, yani memurlarıdır. Faust'un bir yerinde de benzer bir ifade geçer. Orada Goethe melekleri Tanrı'nın elçileri olarak nitelendirir.²⁸ Allah'ın kelam sıfatı vardır. Bundan dolayı Kur'an'da peygamberiyle konuşur, onun şahsında bütün insanlığa hitap eder. Faust'ta da geçen Tanrı'nın kelam sıfatı dikkat çeker. Orada Tanrı, Mefisto ile konuşur ve Dr. Faust'u kendisinin hizmetkar kulu olarak görür. Allah da Kuran'da şeytanla konuşur. İslam anlayışında bütün insanlar Allah'ın kuludur. Faust'ta görülen büyü veya sihir,

bizim kültürümüze yabancı olmayan bir unsurdur. Ne var ki İslam, sihir ve büyüü şeytanın pis bir ameli olarak şiddetle reddeder.²⁹ Oyunun bir sahnesinde Dr. Faust kendisini Tanrı'nın bir sureti olarak tanımlar.³⁰ İslam'a göre de Allah, insanı kendi suretinde yarattı. Faust temasının popülaritesini bu ortak kültür motiflerinde aramak lazım.

5.Sonuç

Goethe'nin İslam dünyasına karşı önyargısız ve hoşgörülü yaklaşımı, onu Doğu ile Batı arasında barış köprüsü kuranların öncülerinden biri haline getirmektedir. Yazdığı Divan ile İslam dünyasını Batı'ya önyargılardan uzak bir şekilde tanıtarak bu alanda bir çığır açar. İslam'ın Avrupa'da doğru olarak bilinmediği bir çağda, onun büyük bir medenî cesaretle tabu sayılan İslam kültürünü Batı'ya tanıtmaya gayretleri, ondan sonra gelen aydınlarla, hatta herkese örnek olmalıdır. İslam kültürüne üstünlük taslamadan yaklaşması, İslam dünyasına karşı önyargılardan uzak bir tavır sergilemesi, İslam dinini Batılı bir gözle anlamak için çaba göstermesi, Goethe'nin İslam dünyasında sevilmesini sağlayan nedenlerden bazılarıdır. Öteki kültürlerle saygı, ötekinin varlığını tanıma, varlık birliğini idrak ve hür düşünce, yazarın dünya görüşünü belirleyen temel ilkelerdir. Goethe'ye göre İslam, Tanrı'ya teslim ve tevekkül, Kur'an da, dünya ve hayatı kolaylaştıran bir inanç sistemi anlamına geliyordu. İşte bu nedenle o, Avrupa'daki cehalete bağlı önyargılardan uzak bir anlayışla yanlış tanıyan İslam dünyasının daha iyi anlaşılması için Doğu-Batı Divanı'nı kaleme almıştır. Hem de Avrupa'da İslam'ın nefret ve kin duygularını çağrıştırdığı zor bir dönemde... Goethe, İslam kültürü ile ilişkisini divanında iyi niyetli bir deklarasyonla, hatta her türlü övgünün üstünde bir medenî cesaretle açıklamıştır.

Divanın adından da anlaşıldığı üzere şair, Doğu ile Batı'yı sadece iki farklı coğrafi bölge olarak değil, aynı zamanda dünyanın iki felsefî ve kültürel kutbu olarak görmektedir. Goethe, Batılı bir şair olarak Doğu dünyasıyla, özellikle de Hafız'ın şahsında onun kültürel dinamikleri ile diyalog kurmaya

çalışmıştır. Böylece şair, Batı ile Doğu'nun buluşabileceği yeri göstermek istemiştir. Bu yer, insanlığın kolektif bilinci, sağ duyusu ve ortak kültür mirasıdır. Doğu ve Batı dünyasının birbirlerine karşı hissettikleri öteki olma, ön yargı ve birbirinin kültürünü tanımama düşünceleri, ancak birbirlerine üstünlük kurma peşinde olmadıkları zaman ortadan kalkar. Kültürlerin ortak özelliği, kolektif bilinç ürünü ve evrensel bir fenomen olmalarıdır.

İslam'ın Avrupa'da doğru olarak bilinmediği bir çağda, onun büyük bir medenî cesaretle tabu sayılan İslam kültürünü Batı'ya tanıtmaya gayretleri, ondan sonra gelen aydınlarla, hatta herkese örnek olmalıdır. İslam kültürüne üstünlük taslamadan yaklaşması, İslam dünyasına karşı önyargılardan uzak bir tavır sergilemesi, İslam dinini Batılı bir gözle anlamak için çaba göstermesi, Goethe'nin İslam dünyasında sevilmesini sağlayan nedenlerden bazılarıdır.

Bedenler, ırk ve renk farklılığına rağmen nasıl ortak bir anatomiye sahipse, ruh, zihin ve düşünce de kültür farkına rağmen ortak bir cevhere sahiptir. İnsanlar, ruh ve zihin yapılarının özdeş olduğunu anlarsa, zihinsel üstünlük konusunda mağrur olmaz, kibire kapılmaz ve insanlıkta özdeşi olan hemcinsleri ile beraber yaşamaya saygı duymaya başlar. Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney, yani tüm insanlık ancak bu anlayış içinde birbirinden bir şeyler öğrenir, birbirini tamamlar. Hiç şüphe yok ki medeniyetler arasında barış, hoşgörü ve karşılıklı anlayışı geliştirmek için Goethe gibi evrensel yazar, düşünür ve insanlara daha çok muhtacız. ■

dipnotlar

¹ Goethe, Johann Wolfgang: "West-Östlicher Divan - Buch der Sprüche", in: Goethe Werke, Erster Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 1998, S. 347.

² Kemal, Namık: "Ebuzziya Tevfik Bey'e Mektup", in: Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye, 15 Muharrem 1304 (1886), 1936. Zitiert nach: Pınar.

Nedret: 1900-1983 Yılları Arasında Türkçede Goethe ve

- Faust Tercümelere Üzerinde Bir İnceleme, (Doktora Tezi), İstanbul 1984, S. 40.
- ³ age, S. 47.
- ⁴ Age S. 37.
- ⁵ Hüseyinzade, Ali Bey: "Faust'tan İthaf", in: Fuyuzat Mecmuası, Nr. 1, Bakü, 1904.
- ⁶ Age S. 51.
- ⁷ Batıman, Burhanettin: Goethe-Faust 1. Kısımın Tahlil ve Tefsiri, İ.Ü. Yayınlarından No. 179, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1942.
- ⁸ Özgü, Melahat: "Türkçe'de Faust", in: Ülkü Dergisi, Yeni Seri, Nr. 19, 1 Ekim 1942, S. 11-14.
- ⁹ Age S. 55.
- ¹⁰ Age S. 55.
- ¹¹ Age S. 56.
- ¹² Al-Murabit, Schaikh Abdulqadir: "Goethe als Muslim", in: <http://www.enfal.de/gote-fat.htm> 1995, [online: 27.03.2006].
- ¹³ Goethe, Johann Wolfgang: "West-Östlicher Divan - Talismane", in: Goethes Werke, Erster Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 1998, S. 308.
- ¹⁴ Der Koran. Das heilige Buch des Islam. Zweite Sure Vers 143, Wilhelm Goldmann Verlag, München 1982, S. 34-35.
- ¹⁵ Morgenblatt'tan alıntı, in: Goethes Werke. Hrsg. im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen. 143 Bde. in 4 Abteilungen. Weimar 1887-1919 [=Weimarer Ausgabe], Repr. München 1987, (I. Abteilung: Goethes Werke, 55 Bde., Bd. 41, Weimar 1887-1918) S. 86.
- ¹⁶ Goethe, Johann Wolfgang: "West-Östlicher Divan – Besseren Verständnis", in: Goethe Werke, Erster Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 1998, S. 404.
- ¹⁷ Age S. 378.
- ¹⁸ Goethe'nin Schlosser'e 23.1.1815 tarihli mektubu, in: Goethes Werke. Hrsg. im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen. 143 Bde. in 4 Abteilungen. Weimar 1887-1919 [=Weimarer Ausgabe], Repr. München 1987, (IV Abteilung: Goethes Briefe, 50 Bde., Bd. 25, Weimar 1887-1912) S. 482.
- ¹⁹ Der Koran. Das heilige Buch des Islam. Wilhelm Goldmann Verlag, München 1982, S. 10.
- ²⁰ Goethe, Johann Wolfgang: "Gedichte aus dem Nachlass", in: Goethe Werke, Erster Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 998, S. 557.
- ²¹ Goethe, Johann Wolfgang: "West-Östlicher Divan – Mahomet", in: Goethe Werke, Erster Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 1998, S. 419.
- ²² Goethes Werke. Hrsg. im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen. 143 Bde. in 4 Abteilungen. Weimar 1887-1919 [=Weimarer Ausgabe], Repr. München 1987, (I. Abteilung: Goethes Werke, 55 Bde., Bd. 6, Weimar 1887-1918) S. 482.
- ²³ Schimmel, Annemarie: Tasavvufun Boyutları, Adam Yayıncılık A. Ş., İstanbul 1982, S.190.
- ²⁴ Goethe, Johann Wolfgang: "West-Östlicher Divan – Mahomet", in: Goethe Werke, Erster Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 1998, S.420.
- ²⁵ Der Koran. Das heilige Buch des Islam. Einführung, Wilhelm Goldmann Verlag, München 1982, S. 8-9.
- ²⁶ Der Koran. Das heilige Buch des Islam. Zweite Sure, Vers 99, Wilhelm Goldmann Verlag, München 1982, S. 30.
- ²⁷ Goethe, Johann Wolfgang: Faust, Prolog im Himmel, in: Goethe Werke, Dritter Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 1998, S. 17.
- ²⁸ Ebd., S. 17.
- ²⁹ Der Koran. Das heilige Buch des Islam. Zweite Sure, Vers 103, Wilhelm Goldmann Verlag, München 1982, S. 30.
- ³⁰ Goethe, Johann Wolfgang: Faust I, Nacht, in: Goethe Werke, Dritter Band, Insel Verlag, Frankfurt/M. u. Leipzig 1998,